

Török Zsuzsa – Trencsényi Balázs

Workshop a Közép-Európai Egyetemen

„Változó történetírás Közép-Európában – új témák, új módszerek”

A Kelet- és Nyugat-Európa lényegi különeműségét hangsúlyozó, politikai célzatú történetírás alapjaiban rendült meg az elmúlt évtizedben. A régióról szóló tudományos viták értelmezési kerete a kilencvenes években teljesen átalakult, s ez új historiográfiai szempontok megjelenését tette lehetővé. A kontinens politikai térképének újrarajzolása nyomán egyszerre öltöttek markáns körvonalat a „nemzeti kultúrák” etnocentrikus újraértékelései, valamint az ezeket bíráló, a nemzetállami narratívákat meghaladni kívánó értelmezések. A kitáguló közép-európai régióban új lehetőségek nyíltak az összehasonlító kutatás számára is, s ezzel párhuzamosan elkezdődött a társadalomtörténet, a kultúrtörténet és a politikátörténet kulcsfogalmainak revíziója.

A látványosan fellendülő nemzetközi tudományos kommunikáció új módszereket és fogalmakat honosított meg a kelet-európai kutatásokban is. Sajnálatosan kevés szó esik azonban arról, hogy az újítások nem alkalmazhatók minden további nélkül az „idegen” kontextusban, hiszen a kérdéses fogalmak és elméletek szorosan kötődnek eredeti kulturális és társadalmi közegükhöz. A *Közép-Európai Egyetem Történelem Tanszéke (CEU)* és a berlini *Freie Universität*hez tartozó Összehasonlító Európai Történetkutató Központ (*Zentrum für Vergleichende Geschichte Europas – ZVGE*) közös workshopja (2001. október 26–28.) ezért éppen az alkalmazhatóság vizsgálatát tűzte ki célul: a résztvevők konkrét kutatásaikból kiindulva arra kerestek választ, hogyan rendelődnek bizonyos fogalmi hálók és módszertani eljárások az egyes témákhoz és kérdésfeltevésekhez.

Azzal, hogy a workshopot a metodológia köré kívántuk szervezni, nem arra törekedtünk, hogy valamilyen, a konkrét kutatásoktól teljesen elvonatkoztatott módszertani vitát provokáljunk. Természetes, hogy a téma és a megközelítés elválaszthatatlanok egymástól és minden új típusú kutatási terület alapjában „újrarajzolja” a kutatási módszertant is. Ugyanakkor az elmúlt évtizedben is tapasztalhattuk, hogy a tudományos kutatás megújulása Kelet-Európában milyen nagymértékben összefüggött a „nyugati” módszerek recepciójával. Emellett azt is fontosnak tartottuk megvitatni, hogy az 1989-et követő politikai és társadalmi átalakulások és az új típusú kelet-közép-európai kutatások megjelenése hogyan készítetik akár tematikus akár módszertani kereteik újragondolására azokat a nyugat-európai kutatókat, akik kelet-európai témákkal (is) foglalkoznak.

A tematikus problémáktól nem elszakadó, hanem azokra reflektáló módszertani vita arra is szolgált, hogy kiküszöbölje valamiképpen az ilyen típusú találkozók egyik alapvető veszélyforrását. A fiatal kutatók nemzetközi tudományos összejöveteleinek gyakori velejárája, hogy mindenki kizárólag a szűkebb kutatási területéről hajlandó beszélni (ami legtöbbször egybeesik a disszertációjával) és így, amennyiben a résztvevőket nem szigorúan tematikus alapon választották ki, a kommunikáció gyakran teljesen megbénul és az egymás mellett futó, egymással nem érintkező mélyfúrások nem adnak semmi-

lyen koherens képet. Ugyanígy, a szokásos kelet-nyugati tudományos találkozók is gyakran azért fúlnak unalomba, mert a résztvevők vagy túl specializált – „local knowledge”-t megkívánó – referenciákkal tűzdelik meg az előadásait, vagy pedig túlzottan is általánosságban mozognak (globalizáció, európai bővítés, tranzitológia), s így csak a meglévő nyelvjátékok kereteit teremtik újra. Azt gondoltuk, hogy amennyiben a résztvevőket kutatásuk módszertani problémáinak végiggondolására invitáljuk, ennek segítségével létrehozható egy olyan „köztes szint” amely sem túl specializált, sem túl általános, hanem átjárást biztosít tematikusan eltérő, ámde megközelítésükben, kutatási logikájukban mégis hasonló projektek között.

Végül pedig azért tűztük ki a fenti témát, mert az elmúlt másfél-két évtized mind Németországban, mind Közép-Kelet-Európában újragondolásra készítette a történetírás intézményesült paradigmáit. Míg a hetvenes évekig a társadalmomtörténetírás és az eszmetörténetírás kánonjai egymástól teljesen függetlenül léteztek, sőt sokszor egymással szemben definiálták magukat, mára mindez megváltozott s a legtöbb kutatási projekt valamilyen módon igyekszik egyensúlyt teremteni e két megközelítés között. A fejlemény további módszertani kérdéseket vet fel, melyek megvitatására véleményünk szerint egy ilyen workshop nagyszerű alkalmat jelentett.

A konferencia résztvevőit a Közép-Európai Egyetem Történelem Tanszékének vezetője, Kontler László és Arnd Baurerkämper, a ZVGE ügyvezető igazgatója üdvözölte. Bevezető gondolataik után Yehuda Elkana, az egyetem rektorának provokatív felszólalása következett. Elkana arra hívta fel a figyelmet, hogy a módszertan és a kutatási tematika lényegileg elválaszthatatlanok egymástól és minden kísérlet, amely vegytiszta, az egyik kontextusról a másikra minden további nélkül átvihető metodológiai szabályokat kíván leparolni, alapjában téves.

A workshop vitaindító előadását Sorin Antohi, a CEU történelemprofesszora tartotta, aki az elmúlt évtized historiográfiai dinamikáját vázolta fel a posztkommunista kulturális közegben. Elsősorban arra kívánt rámutatni, hogy mik azok a diszkurzív, intézményes és kognitív keretek, amelyek a konkrét politikai változásokon átívelve meghatározzák e történeti kultúrákat, s hogy mindez hogyan kapcsolódik a tágabb „mentálitástörténeti” folyamatokhoz (mint például a történeti tudat „társadalmiasodása”). Arra hívta fel a figyelmet, hogy bár bizonyos szférákban valóban megtörtént a paradigmaváltás, ez korántsem érintette a szélesebb társadalom történelemképét. A poszmodern-dekonstruktivista történetírói szkepszis a nemzeti vulgátával szemben egyáltalán nem támaszkodhat bármiféle tömegigényre, sokkal inkább egyfajta izoláltságban, a nemzetközi (tudomány)politikai támogatásrendszer függvényeként létezik.

A workshop második vitaindítójaként Jürgen Kocka, a Freie Universität professzora, a ZVGE elnöke az összehasonlító történelemkutatás etoszáról tartott előadást. Véleménye szerint mindez a felvilágosodás racionális kritikai normájában gyökerezik. Kocka rámutatott, hogy szemben a weberi értékmentes tudomány ideálképével, a történetírást, különösen a tömegdiszciplinának számító nemzeti historiográfiát politikai döntések befolyásolják. Ehhez képest a komparatív kutatás kozmopolitább, globalizáltabb perspektívát nyit azáltal, hogy nem egy nemzetre, annak specifikumaira koncentrálnak, hanem egy szélesebb értelmezési keretre. Az összehasonlítás elidegení-

tő hatása kétséget ébreszt a sajátosságokkal szemben, erősíti a relativitásérzékét, s ezáltal csökkenti a nemzeti bezárkózás veszélyét. Ez az eljárás ugyanakkor politikai eszközzé is válhat, hiszen nem mindegy, kihez és milyen céllal hasonlítjuk magunkat. A *Sonderweg* és *Ostforschung* körüli historiográfiai viták illusztrálják, hogy a „Nyugathoz” vagy „Kelethez” való kiegyensúlyozatlan és manipulált hasonlítás politikai programok jegyében, illetve azok igazolására is megfogalmazódhat.

Az alábbiakban a workshop témacsoportjait, a két intézmény doktoranduszainak előadásait kívánjuk vázlatosan bemutatni. Jelen beszámoló szűk keretei között nincs módunk az előadásokat bevezető és kommentáló hozzászólások, illetve a viták részletes ismertetésére. Ez azért is sajnálatos, mert a moderátorként és opponensként meghívott tanárok – Alfred Rieber (CEU), Karády Viktor (CEU/Centre Sociale de L’Education et de la Culture), Kontler László, Jacek Kochanowicz (CEU/Varsói Egyetem), Maciej Janowski (CEU/Lengyel Tudományos Akadémia), Arnd Bauerkämper, Philipp Ther (ZVGE), Stefan-Ludwig Hoffmann (Universität Bochum) – vitapartnerként is sokat tettek a kommunikációs gétek feloldásáért, s hogy a felvetett témákból intenzív beszélgetések alakuljanak ki.

Az első panel a *szimbolikus földrajz/kollektív identitások* problémakörét kívánta körebjárni. Bernhard Struck (ZVGE) két típusú utazó-irodalmat hasonlított össze, mégpedig a német utazók franciákról, illetve lengyelekről írt feljegyzéseit 1750 és 1850 között, azaz a modernitás fordulópontját (a Koselleck-i *Sattelzeit*) jelentő időmetszetben. Az előadás a mentalitás változása és a „másikról” alkotott sztereotípiák, tipikus reprezentációk közötti kapcsolatot hangsúlyozta. Hogyan alakul ki az egymástól világosan elkülöníthető (orientalista megfogalmazású) „Kelet” és a (nemzeti terminusokban definiált) „Nyugat” víziója a kora-újkorai német kultúrában, milyen következtetések vonhatók le ebből a korabeli kollektív identitás-konstrukciókra, különösképpen a nemzeti önképre vonatkozóan. Struck rámutatott, hogy mindez a politikai és kulturális modernitás kialakulásának tágabb keretei közé illeszkedik, melynek éppen egyik meghatározó folyamata a plurális, regionális és felekezeti identitástól a nemzeti jellegű kollektív önazonosság irányába való elmozdulás.

Okszana Szarkiszova (CEU) előadása a film történeti forrásanyagként való alkalmazhatóságát vizsgálta az 1920-as évek szovjet kultúrája kapcsán. Abból indult ki, hogy műfajából eredendően a film nem tekinthető sem egy korszak szemléleti lecsapódásának, sem pedig passzív dokumentumnak, hiszen egyszerre tükröz és formál látásmódokat. A kutatás középpontjában a kollektív identitás vizualitása áll, s egyrészt a kollektív én-konstrukció esztétörténeti és kulturális háttérének feltérképezésére irányul, másrészt azokat a politikai, társadalmi és gazdasági folyamatokat elemzi, amelyek bizonyos ábrázolásmódok, szemléletek és stratégiák kanonizálásában kulcs szerepet játszottak. Kultúr szociológiai nézőpontból mindez a szemantizáció (jelentéstulajdonítás) folyamatát tételezi, nemcsak ideológiai, intellektuális és esztétikai trendek összjátékaként, hanem a politikai tudatossággal cselekvő aktorok (rendező, művészek), intézmények és a közönség bonyolult kölcsönhatásaként is.

Lilja Bereznaja (CEU) előadása az unitus egyház megjelenésének következményeit vizsgálta a kora-újkorai lengyel és litván köztudatban és vizuális kultúrában. Arra kereste a választ, hogy hogyan öltöttek az 1596-os breszti unió után nemzeti jelleget a

vallási konfliktusok és ez milyen formában tükröződött a korabeli mentalitásban. Az utóbbi rekonstruálását, főleg az írástudatlan parasztok esetében, prédikációk, vallási értekezések és ikonok eszmetörténeti, ideológiatörténeti és mentalitástörténeti elemzéséből vélte lehetségnek az előadó.

A második panel résztvevői a nemzetépítés és az oktatás összefüggéseire koncentráltak. Ingo Eser (ZVGE) A „kisebbség” fogalmát problematizálta a lengyelországi németek két világháború közötti története kapcsán. A terminus látszólagos homogenitása nyelvileg, vallásilag és földrajzilag erősen megosztott lakosságot takar, amelynek egységesítése (kisebbségként) 1918 után az új állam kereteiben vált égető politikai kérdéssé. Az előadó Rogers Brubaker elméletére alapozva a „nemzetépítő kisebbség” modelljének bevezetését javasolta, s ezáltal az előbbi egységesítő politikáját hangsúlyozta az „anyanemzet” és a „politikai nemzet” közötti létezés dinamikájában.

Juhász Borbála (CEU) és Kovács Nóra (MTA Kisebbségkutató Intézete) közös projektje a közép-kelet-európai nemzetcentrikus, a szomszédos országok iránt közönyös történetírás-, és tanítás meghaladására tett módszertani javaslatot. Olyan történelmi figurák életrajzait dolgoznák fel kritikusan, akik egyszerre több országban is részei, pozitív vagy negatív hősei a nemzeti hagyománynak. Az előadók hangsúlyozták, hogy tervük nem a törzs bálványainak ledöntése, hanem árnyaltabb megközelítése, a kettős kontextusba helyezett nemzeti mítoszok relativizálása antropológiai, politológiai és kultúrtörténeti megközelítésben.

A harmadik panel „*Munkáskultúra*” – új szempontok a társadalomtörténetben címet viselte. Jörn Grünwald (ZVGE) Odessza és Baku multiethnikus kontextusáról tartott előadást. Azt vizsgálta, hogyan változott a helyi munkáscsoportok kultúrája az orosz birodalom utolsó és a Szovjetunió első évtizedeiben, a központosító állami politika keretében. A téma hagyományos megközelítéseinek (a bolsevik történetírás teleológiaiájától a hetvenes-nyolcvanas évek angol társadalomtörténetéig) vázlatos áttekintése után az előadó a fenomenológiai tudásszociológia alkalmazását javasolta a társadalmi adottságok és az önálló szubjektum közötti dialektikus viszony megragadásához. Ennek jegyében a kultúra gyakorlatát olyan mindennapos viselkedésként határozta meg, amely nemcsak tükrözi a társadalmi-gazdasági kontextust, hanem konstitutív módon vissza is hat rá.

Drago Petrescu (CEU) az 1989-es romániai események többszemponútú értelmezésére tett kísérletet. Mint ismeretes, a romániai rendszerváltás több szempontból is kivételt képez a viszonylag békés kelet-közép-európai forradalmak között, s a történeti, szociológiai és politológiai szakirodalom gyakran „befejezetlennek”, „kétesnek”, „eltérítettnek” szokta nevezni. Petrescu kutatása, amellyel a kialakult tudományos sztereotípiákat kívánja relativizálni, két elemzési szint kombinációjára törekszik: a makrovizsgálat az országos politikai, társadalmi és konjunkturális tényezőket kívánja áttekinteni, a mikroszintű elemzés pedig – szociálpszichológiai elméletek bevonásával – az állampolgárok mindennapi tapasztalataira összpontosítva igyekszik az 1989-es eseményeket megvilágítani.

A negyedik panel témája a következő volt: *Informális politika és társadalmi intézmények: elméletek a civil társadalomról*. Kirsten Bönker (Universität Bielefeld) előadása azt vizsgálta, miképpen alkalmazható a nyilvánosság fogalma a századforduló orosz vi-

déki társadalmának elemzésekor. Az alkalmazási nehézségek „klasszikusak”, s a fogalmak részint normatív tartalmuk, részint pedig eltérő hátterük miatt nehezen illeszkednek az alkalmazási terület társadalmi és politikai környezetébe. Az előadó a „dekontextualizálásban” talált megoldást: a nyilvánosság fogalmát – tartalmi összetevőire redukálva (viszonylag vagyonos és művelt egyének kommunikációs szférája, amely bizonyos fokú vélemény szabadságot biztosít) – mintegy heurisztikus modellként igyekezett kezelni.

Török Zsuzsa (CEU) a civil társadalom és a liberális közszféra fogalmainak sokban hasonló értelmezési és alkalmazási problémáiból indult ki tizenkilencedik századi erdélyi román, magyar és szász kulturális egyesületek kapcsán. Kitért a civil társadalom jelenlegi magyarországi értelmezéseire, amelyeket jelentősen befolyásol az 1980-as évek ellenzéki kultúrájának szemlélete. A fogalmak alkalmazását az erdélyi etnikai-társadalmi megosztottság, a nemzetállammal szembeszegülő vagy azt támogató helyi közérdekű szervezetek és mozgalmak dinamikája teszi bonyolulttá. Ebben a helyzetben kialakuló nyilvánosságok motorjává a nacionalizmusok váltak, melyek létrehozói egymással hol kommunikáló, hol konfliktusban levő kulturális elittek voltak. Az előadó a fogalmak „rekontextualizálását” javasolta, amely egyrészt korabeli recepciójuk elemzését, másrészt ez ehhez hozzárendelt cselekvési programokat, stratégiák elemzését foglalja magában.

Regina Vogel (ZVGE) előadása a német polgárság második világháború utáni státusát vizsgálta. Azt járta körül, hogy mennyire maradt „életképes” ez a társadalmi kategória a harmincas-negyvenes évek gazdasági, politikai és morális megrázkódtatásai után. A kutatás a hajdani polgárság fő képviselőinek tartott egyetemi diplomás közalkalmazottak, magasan képzett szakemberek és vállalkozók státuszörző és befolyásszerzési stratégiáit vette górcső alá. Ennek jegyében reprezentatív érdekcsoportok nyilvános nyelvezetét, a tagok társadalmi hálózatát, valamint a kulcsfigurák társadalmi beágyazottságát tekintette mérvadónak annak eldöntésére, mennyire maradt „pozícióban” ez a réteg, különösen a jóléti állam nivelláló politikájával szemben. A módszertani megközelítés komparatív keretét a brit középosztály hangoztatott nyitottsága és gyakorlati viszonylagos zártsága közti feszültség szolgáltatta.

Cristina Petrescu (CEU) a „civil társadalom” modelljének értelmezési határait vizsgálta a kelet-európai kommunista rezsimek ellenzéki mozgalmi kapcsán. A hetvenes és nyolcvanas évek közismert disszidensei, Adam Michnik, Konrád György vagy Vaclav Havel a fogalmat a társadalmon belüli folyamatok vonatkozásában határozták meg, az állammal szembeni ellenállásként. Az előadás ennek kiegészítését, a társadalom és a politikum kapcsolatának újragondolását javasolta, külső politikai tényezők (pl. a gorbacsovi reformok), a disszidenseknek nyújtott külső támogatás (pénzforrások, az államapparátus nem doktriner politikusai részéről jövő segítség, külföldi sajtó), valamint az ellenállás nemzeti hagyományainak figyelembevételével.

Az ötödik panel témája a *Politikai nyelvek: kontextusok és ideológiai szókészletek* problémaköre volt. Trencsényi Balázs (CEU) a különböző (Cambridge, német *Begriffsgeschichte*, francia posztstrukturalizmus) eszmetörténeti tradíciók divergenciájából indult ki, s arra mutatott rá, hogy ezek különböző modernitásképekben gyökereznek. Ha mindent a kelet-európai közegre kívánjuk alkalmazni, fel kell tennünk a kérdést, hogy egy

ilyen módszertan milyen politikai modernitás-modellbe illeszkedik és hogyan alakítja át a „nyugati” referenciából kiinduló fogalmi kereteket – anélkül azonban, hogy esszencialista módon valamiféle kelet-európai lényegyet szegeznénk szembe a nyugat-európaival. Rámutatott, hogy amennyiben a kora-újkori nemzeti diszkurzusok példáját vesszük, alapvető fontosságú a lokális tradíciók és az import diszkurzusok viszonyának problémaérzékeny felvázolása: hogyan változik például az államiság fogalma egy olyan közegben, amely a kora-újkori állam-építő dinamikának inkább tárgya, mint alanya volt...

Dietmar Müller (ZVGE) előadása az állampolgárság fogalmát társadalmi és politikai gyakorlatként értelmezte, romániai vonatkozásban, a 19. század utolsó negyedétől a második világháborúig. A háború utáni angolszász és francia definíciók a terminus jogi és participációs (anyagi javakhoz való hozzáférhetőség, részvétel a törvényhozási, társadalmi és politikai szférában) vonásait emelték ki. A „nyugati” megközelítéssel szemben az előadó az állampolgárság etnikai jellegét emelte ki mint releváns délkelet-európai jelenséget. Eszerint a 19. század utolsó harmadától a román állampolgárság diszkurzusa és gyakorlata a „nemzeti kód” jegyében futott, amely csak a román etnikumú egyéneket ismerte el az állam teljes jogú tagjaként, kizárva ezáltal az etnikai és vallási kisebbségeket.

Alekszander Szemjonov (CEU) a politikai nyelv és politikai reprezentáció viszonyát vizsgálta a 19. század végének orosz kontextusában, és elsősorban azt emelte ki, hogy a politikai „diszkurzivitás” önmagában is modernitásban gyökerező jelenség a tradicionalista-patriarkális hatalomgyakorlás nonverbális gesztusnyelvével szemben. Az előadás arra koncentrált, hogy a különböző diszkurzív ajánlatok hogyan ágyazódtak a közzféra megteremtésének igényébe és hogy végül hogyan tükröződik az orosz liberalizmus politikai kudarca éppen abban, hogy képtelenek voltak politikai nyelvüket „társadalmiasítani”. Az előadó mindezzel lényegében a modern angolszász eszmétörténet politikai nyelv-elemzését a legújabb amerikai Oroszország-történetírás politikai antropológiai megközelítésével igyekezett összekapcsolni.

Az utolsó panel témája a *Modernizáció és változó mentalitások* kérdésköre volt. Mathias Mesenhöller (ZVGE) esettanulmánya a teleologikus modernitáselméletek-, és fogalmak kritikáját, empirikus vizsgálatát kísérelte meg a 18–19. századi balti németiség közegében. Látszólagos modernizációs paradoxont vizsgált társadalomtörténeti és antropológiai nézőpontból: miként vált a gazdasági és társadalmi modernizáció irányítójává a hagyományosan ultrakonzervatívnak tartott vidéki nemesség. Mint rámutatott, a folyamat historiográfiai újraértékelése mögött az európai történelem újfajta, horizontális felfogása áll, szemben a teleologikus modernizációs modell sémájával.

Marius Turda (CEU) a faji diszkurzusok eszmétörténeti vizsgálatának kereteit változtatta fel a századfordulós Magyarországnak vonatkozásában. A fajiság megjelenését a közbeszédben a nemzeti konfliktus újraértelmezéseként, a modern nacionalizmus fontos politikai megnyilvánulásának tekintette. Az előadó interdiszciplináris megközelítésben vizsgálta a korabeli tudományos elméletek hatását a politikai nacionalizmusokra, és azt igyekezett végiggondolni, hogy hogyan hatott a szociáldarwinizmus, a fajról és etnicitásról szóló biológiai diszkurzus a késő 19. századi magyar és nem

magyar nacionalizmusokra, s mindez hogyan vizsgálható egy közép-európai komparatív nézőpontból.

A workshopot lezáró *kerekasztal-beszélgetés* általános kérdésfelvetése a poszt-kommunista szituáció historiográfiai dinamikájára irányult. Arról faggattuk a résztvevő professzorokat, látnak-e esélyt helyi kánonképzésre a nemzetállam-centrikus történetírás és a nyugati módszereket egyoldalúan követő gyakorlat között. Ezek a dilemmák nem ismeretlenek a német történészek számára sem, hiszen az 1989 utáni geopolitikai változások az ottani historiográfiára is hatottak, így például lényegében megszűnt a hidegháború által legitimált *Ostforschung*. Mi mondható el ennek fényében az új közép-kelet-európai, dél-kelet-európai, kelet-európai csoportosításokról, vagy akár a globális szemléletről? Milyen mértékben támaszkodnak e meghatározások empirikus kutatásokra és mennyire kötődnek politikai konjunktúrákhoz? Továbbá, visszatérve a workshop alapkérdésére, arra kerestünk választ, hogy a kilencvenes évek eleje óta tartó tudományos információáramlás nyugatról keletre tartó egyirányúsága megfordítható-e.

Ebből kiindulva Jürgen Kockát a német akadémia lehetséges Kelet- és Nyugat-Európa közötti közvetítőszeréről kérdeztük. Válaszában arról beszélt, hogy ma már semmiképpen sem lehet a német tudományosságot valamiképpen a kelet- és nyugat-európai struktúrák közötti köztes térben lokalizálni, hiszen az elmúlt negyven évben teljesen beilleszkedett a nyugati tudományos és diszkurzív vérkeringésbe, még akkor is, ha bizonyos tematikus és módszertani sajátosságokat nyilvánvalóan ma is felmutat. Ezért aztán nem annyira arról van szó, hogy a német tudomány „kognitíve” töltene be egyfajta közvetítő szerepet, hanem inkább strukturálisan – azaz abban az értelemben, hogy a német intézményeknek van egyfajta helyismeretük a kelet-európai kollégákról és intézményekről.

Maciej Janowskit arról kérdeztük, hogy a módszertani recepció teremthet-e önálló közép-kelet európai kánont. Janowski igen szubjektív hangvételű hozzászólásában arra tért ki, hogy a kutatások módszertani és tematikus dinamikája nem mindig halad egymással párhuzamosan, s arra is felhívta a figyelmet, hogy egyáltalán nem biztos, hogy feltétlenül egy új regionális kánon megalkotására kellene törekednünk, hiszen az inkább a kutatások szándékolatlan következménye lehet, mint egyfajta tudatos munkálkodás eredménye.

Az orosz társadalomtörténettel foglalkozó Alfred Riebert a volt Szovjetunió és Közép-Európa historiográfiai kapcsolódásáról, és közös paradigmaalkotási lehetőségeiről faggattuk. Válaszként egy igen széles és merész – történetfilozófiai – modellt rajzolt meg, amelyben szerinte az adott térség történetét újra lehetne tematizálni. Ez a keret szerinte a birodalmak közti határzónák sajátos történeti dinamikája, s ennek a segítségével tartja lehetségesnek egy új típusú komparativizmus megalapozását, amely újraértékelné a régió belüli hasonlóságokat és megteremtené a más történeti „határ-régiókkal” való összevetés lehetőségét.

A német historiográfia vitáiból kiindulva azt kérdeztük Arnd Bauerkampertől, hogyan látja a térség társadalomtörténetének, kultúrtörténetének és eszmetörténetének lehetséges kapcsolódási pontjait. Válaszában ő is elsősorban a konvergenciákat elemezte, és arra is rámutatott, hogy mindezzel együtt a különböző nemzeti tudomá-

nyos kontextusokban azért más és más módon zajlottak le a metodológiai irányzatok csatái és „egyezkedései”.

Sorin Antohit az elmúlt évtized módszertani újítási és a nyugati történetfilozófiai trendek közti összefüggésről kérdeztük. Milyen történeti meta-narratívák jelentek meg a közelmúltban Kelet-Európában és hogyan kapcsolódnak a domináns filozófiai áramlatokhoz, illetve hatnak-e valamilyen módon az utóbbiakra? Válaszában a kelet-európai fiatal társadalomtudósok sajátos tapasztalatait hangsúlyozta, s ebből kiindulva latolgatta az általa szükségesnek tartott (sem imitatív-nyugatos, sem autochtonista) „harmadik diskurzus” lehetőségeit, hogy a sajátos hagyományokra érzékeny, de a „nyugati” intellektuális referenciáknak tökéletesen a birtokában lévő tudósgeneráció a nemzetközi tudományos piacon is megjelenjen.

Nyilvánvalóan az összejövetel egyik legérdekesebb kérdése volt, hogy milyen konvergenciák illetve divergenciák vannak a fiatal német és (kelet-)közép-európai történészek kérdésfeltevései és munkahipotézisei között. Mint ahogyan ezt a legtöbb hozzászóló kiemelte, a workshop szakmai vitáiból arra lehet következtetni, hogy a két csoport között nem húzódtak alapvető módszertani vagy tematikus törésvonalak. Bizonyos mértékben mindenkit megérintett az interdiszciplinaritás kihívása, s a legtöbb résztvevő projektjében valamiképp kombinálni látszik a társadalomtörténet, a politikatörténet, az eszmetörténetet és antropológia kérdésfeltevéseit.

Érdekes volt ugyanakkor azt is megfigyelni, hogy melyek voltak azok a pontok, ahol a két intézmény képviselői jellegzetesen eltérően fogalmaztak, illetve markánsan máshova tették a hangsúlyokat. Ilyen volt például a nemzeti historiográfiai narratívák kérdése: bár mindkét fél egyetértett abban, hogy valamiképpen relativizálni kellene e kereteket, a vita során nyilvánvalóvá vált, hogy a résztvevők eléggé eltérő módon értelmezték a „nemzeti” meghatározottságot. Míg a német diákok inkább arról beszéltek, hogy az európai egységesüléssel párhuzamosan valamifajta transznacionális kérdésfeltevésnek kellene felváltania a nemzeti historiográfiai perspektívákat, a CEU doktoranduszai sokkal inkább azt hangsúlyozták, hogy magukat a nemzeti historiográfiai kánonokat kellene újratematizálni, és a nacionalista narratívákkal szemben valamiféle „lokális” alternatívát nyújtani. Részben ezzel is magyarázható a CEU-s résztvevők különös érdeklődése a nemzeti diskurzusok, a nacionalizmus megnyilvánulásai és a kollektív identitásképzés módozatai iránt, amely időnként módszertani kombinációs eufóriával illetve eklekticizmussal párosult. Ezzel szemben a német vendégek szívesen fordultak a már klasszikusnak tekintett bielefeldi és frankfurti társadalomtörténet alapvető témáihoz és perspektíváihoz.

A hasonló olvasmányélmények és referenciák ellenére volt egyfajta eltérés a két csoport által használt szimbolikus geográfiai terminológiák között is – nyilvánvaló volt ugyanis, hogy például az olyan terminusok, mint Közép-Európa, Kelet-Európa vagy Délkelet-Európa esetenként igencsak különböző jelentésárnyalattal bírnak a különféle történeti hagyományokban. Ehhez kapcsolódik a workshop egyik legérdekesebb vitája is, amely a „keletiek” nyugat-képe körül bontakozott ki. A CEU diákjainak előadásában gyakran előbukkanó különbségtételre, miszerint a nyugati társadalom- és eszmetörténetet valamiképpen organikusabb fejlődés és nagyobb fokú kontinuitás jellemezte, míg keleten inkább modernitás-fragmentumokról és töredékes recepciókról

lehet beszélni, a német résztvevők sokkal inkább „posztmodern-relativista” módon reagáltak és a „kontinuitás” illetve a „szervesség” fogalmait episztemológiailag elhibáztattak, tudománytörténetileg pedig meghaladottnak bélyegezték.

A workshop előadásait és hozzászólásait összességükben nagyfokú kritikai érzékenység, az árnyalt megközelítésre való törekvés, az „előregyártott” módszerek és fogalmak magától értetődő alkalmazásának elutasítása jellemezte. Korai lenne teljesen új témákról, módszerekről beszélni, inkább intelligens, a helyi kontextus iránt empátiára igyekvő, és a „nagy narratívákat” szkeptikusan szemlélő recepcióról van szó. Ennek jegyében meglehetősen kétkedés övezte a kelet-európai kutatások nyugatra gyakorolt hatásának kérdését is. A workshop igazi sikere az e témákról való szerteágazó vita volt, s a hozzászólások intenzitása is mutatta, hogy még egy évtizeddel a kelet-európai politikai átrendeződések után is ilyen típusú szakmai reflexióra való lehetőség.